

TARJIMA O'RTASIDAGI MUVOZANAT TURLARI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Turizm fakulteti Xorijiy til va adabiyoti : ingliz tili yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Anjela Kuganova Alimardonovna

anjelakuganova325@gmail.com

+998950720329

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tarjima o'rtasidagi muvozanat turlari , uning muvozanat salohiyati , etimologik asoslari va lingvistik tarjimashunoslikda tutgan o'rnini hamda unda kechadigan jarayonlar to'g'risida yozilgan.

Kalit so'zlar: lingvistik tarjimashunoslik, iqtisodiy-siyosiy, ilmiy, madaniy aloqalar, badiiy ijod, sheva, obrazli tizim, muvozanat, dialekt, matnning muvozanat salohiyati.

TYPES OF BALANCE BETWEEN TRANSLATION

ABSTRACT

This article describes the types of balance between translation, its potential for balance, its etymological foundations and its place in linguistic translation studies, as well as the processes that take place in it.

Keywords: linguistic translation studies, economic-political, scientific, cultural relations, artistic creativity, dialect, figurative system, balance, dialect, balance potential of the text.

Tarjima etimologik asoslari

Tarjima so'zining lug'aviy ma'nosini ko'rib chiqadigan bo'lsak, tarjima - forsha «tarzabon» so'zidan arabiylashib o'zgargan. «Tarzabon» - chiroyli so'zlovchi, notiq, tili burro kishi degan ma'nolarni bildiradi. Arab tiliga «tarjumon» shaklida qabul qilingan bu so'zdan «tarjima» yoki «tarjuma» so'zi hosil bo'lgan. O'zbek adiblari bunday tushunchani «o'tkazish», «qaytarish», «o'girish», «ag'darish» singari atamalar bilan ifoda etganlar. Ko'p yillar davomida «tarjima»sharh, bayon qilish, tushuntirish ma'nolarida ham qo'llanib kelingan. Keyinchalik esa bu so'z badiiy ijodning bir turini ifodalash ma'nosini kasb etdi va ilmiy-filologik terminga aylandi. Umuman, tarjima deganda bir tilda yozilgan matn yoki aytilgan nutqning boshqa tilda qayta yaratilishi tushuniladi. Tarjima bu qayta yaratish san'ati, yuksak badiiy ijoddir, ijod bo'lganda ham

tarjima muallifidan izlanish, mehnat, sabr-toqat talab qiladigan, turli xil materiallar ustida mashaqqatli ish olib borishni talab qiladigan ijoddir.

Tarjima tushunchasining ma'nosi juda keng, chunki «Tarjima nima?» degan savolga turli soha vakillari turlicha javob berishadi. Bir kishi tarjimini bir tilda yozilgan kitobni ikkinchi tillga o'girish desa, boshqa bir kishi uni bir tilda bayon qilingan fikrni o'zga tilda so'zlovchi kishilarga tushuntirib berishdan iborat deb biladi. Uchinchi bir kishi fikricha esa, kinofilmlar ham tarjima qilinadi, demak tarjima bu bir tilda rol ijro etayotgan aktyorning nutqini ikkinchi uchinchi va hokazo tillarga o'girish demakdir.

Tarjimaga lingvistik tarjimashunoslik nuqtai nazaridan yondashib, quyidagicha ta'rif berish mumkin:

Insoniyat faoliyatining murakkab shakli bo'lmish tarjima - bir tilda yaratilgan nutqiy ifodani (matnni), uning shakl va mazmun birligini saqlagan holda, o'zga til vositalari asosida qayta yaratishdan iborat ijodiy jarayondir. Demak, asliyat man- sub bo'lgan til vositalari yordamida yaratilgan nutqiy ifoda tarjima tili qonuniyatlari asosida vujudga keltirilgan shunday ifoda bilan almashtiriladi. Shu yo'l bilan asliyat va tarjima tillari matnlarning mazmuniy-uslubiy adekvatligi yuzaga keltiriladi.

Mazkur ta'rif tillararo amalga oshiriladigan jarayonga aloqador bo'lib, insoniyat faoliyatining ko'proq qismi mazkur amaliyot bilan bog'liqdir. Shu tufayli «tarjima» deganda aksariyat kishilar ko'z oldida, birinchi navbatda bir tildagi matnni ikkinchi tilga o'girish faoliyati namoyon bo'ladi.

Tarjima to'g'risida bildirilgan yuqoridagi mulohazalarning barchasida jon bor. Chunki ularning har biri tarjimini bir tomondan ta'riflab, bu haqdagi umumiy tushunchani to'ldirishga xizmat qiladi. Demak, tarjima - ko'p sohali, sertarmoq, murakkab faoliyat. Tarjima insoniyat faoliyatining eng qadimiy turlaridan biri bo'lib, u tufayli biz insoniyat taraqqiyoti tarixini barcha tafsilotlari bilan ochiq-oydin tasavvur etamiz.

Tarjima xalqlar o'rtasidagi do'stlik, qardoshlik va hamkorlik manfaatlariga, ular o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, ilmiy, madaniy va adabiy aloqalarning kengayishiga xizmat qiluvchi qudratli quroldir.

Tarjima turli xalqlar adabiyotlarining o'zaro aloqasi va bir-biriga ta'siri jarayonini tezlashtiradi. Tarjimaviy asarlar tufayli kitobxonlar jahon adabiyoti durdonalaridan bahramand bo'ladilar, ularning estetik tuyg'ulari oshadi, didlari o'sadi, ularda go'zal narsalar haqida tushunchalar hosil bo'ladi.

Tarjima tillarning kamoloti uchun zaruriy vosita sifatida, ularning rivojlanish sur'atini jadallashtiradi, lug'at boyligini oshiradi va takomillashtiradi. Tarjima inson ma'naviy hayotini boyitadi, ona tilining imkoniyatlarini kengaytiradi, uni serjilo qiladi.

Tarjima tufayli kitobxon tafakkuri charxlanib, yangi g'oyalar, tushunchalar bilan boyiydi. Tarjima jamiyatda yangicha munosabatlar, qarashlar qaror topishiga xizmat qiladi. Tarjima tufayli yangicha syujet, janr shakllanadi. Tarjima Vatan adabiyotiga yangi obrazlar, badiiy-tasviriy vositalar hadya etadi.

Ammo shuni ham nazarda tutish lozimki, mazkur jarayon natijasi ham tarjima yordamida ifoda etiladi. Bunda asliyatning o'girmasi bo'lmish ikkilamchi matn nazarda tutiladi.

Tarjimaning bosh xossasi uning so'z san'ati ekanligidir. So'zning fikrni ifodalash xususiyati, ta'sir quvvatiga ega ekanligi tarjimani san'at darajasida tadbiiq etish imkonini beradi. Tarjimada ikki xalq va ikki til, ikki ma'naviy hayot, ikki milliy madaniyat, ikki davr va ikki adib o'rtasidagi bir-biriga chambarchas bo'g'liq munosabatlarning ham o'ziga xos ko'rinishini e'tiborga olish zarur.

Tarjima qilinayotgan tekst yoki nutqning qandayligidan qat'iy nazar, bir tildan boshqasiga o'girilayotgan har qanday ish ya'ni, har qanday tarjima uchun umumiy bo'lgan ikki holat bor:

Tarjimonning maqsadi – asl nusxa tilini bilmagan kitobxon yoki tinglovchini o'sha asar teksti yoki nutq mazmuni bilan iloji boricha aniq, to'la-to'kis tanishtirish;

Tarjima qilish – muayyan til vositalari yordamida ifoda etilgan narsani boshqa til vositalari orqali asli bilan to'la mos ifodalash demakdir.

Tarjima amaliyoti paydo bo'libdiki, asliyatni ona tiliga qanday o'girish lozim degan masala tarjimonlar oldida ko'ndalang turgan muammo sanaladi, tarjima borasida so'z yuritilganda, shubhasiz, ko'z o'ngimizda uning bir necha xillari namoyon bo'ladi.

Jumladan:

- a) **bir tildan ikkinchisiga** – qardosh yoki qardosh bo'lmagan tilga tarjima qilish;
- b) **adabiy tildan** - uning biror shevasiga va biror shevadan – adabiy tilga yoki bir tilning shevasidan boshqa adabiy tilga tarjima qilish;
- c) **qadimiy davr tilidan** - o'sha tilning hozirgi zamonaviy holatiga tarjima qilish;

Hozirda tarjimaning yuqoridagi turlariga yana soʻzma- soʻz tarjima, ijodiy tarjima, erkin tarjima, mualliflashtirilgan tarjima va shu kabi bir qator tarjimalar ham qoʻshilgan. Buning asosiy sababi tarjima jarayoniga turlicha yondashishdir. Ammo tarjimaning qaysi turi boʻlmasin, har qanday tarjimaning maqsad va vazifalari boʻladi

Muvozanatni tilshunoslikning bir sohasi deb talqin qiluvchi olimlar ham «muvozanata nima? Uning tadqiq manbai nimadan iborat? U serqirra nutq faoliyatining qaysi jihatlarini oʻrganadi?» degan savollarga turlicha javob beradilar. Ayrim tilshunoslar muvozanatani lisoniy vositalarining qoʻllanilishida, matndagi munosabatlarga bogʻliq ravishda oʻrganuvchi fan deb hisoblasalar, boshqalar uni koʻzlagan maqsadni qoʻlga kiritish uchun lisoniy vositalardan foydalanish usullari deb tushunadilar. Bundan tashqari, muvozanataning semantik informatsion talqini ham mavjud boʻlib, unda muvozanataning tadqiq manbai aloqa - aralashuv jarayonining amaliy natijasi, maqsadi va uning amaliy samarasidadir deb baholaydilar. Qanday boʻlmasin, muvozanata yuqorida sanab oʻtilgan har uch talqinga koʻra, u nutq jarayoni bilan uzviy bogʻliq holda koʻriladi va tilshunoslik faniga bevosita aloqador hisoblanadi. Muvozanata tilshunoslikning bir tarmogʻi, aniqroq qilib aytganda, nutq birliklarining nutq jarayonida boshqa nolisoniy vositalar bilan birgalikda qoʻllanilishini, uning samaradorligini oʻrganuvchi fan tarmogʻi, oqimidir. Muvozanataning predmetini aniqlashga ilk bor harakat qilgan tilshunoslardan biri G.Klaus edi. U oʻz asarida muvozanatani «belgilar va ushbu lisoniy belgilarni yaratuvchi, uzatuvchi vaqabul qiluvchi shaxslar oʻrtasidagi munosabatlarni oʻrganuvchi» fan sifatida taʼriflaydi [38, 57b]. Ushbu taʼrifdan koʻrinib turibdiki, muvozanataning predmetini aniqlashda G.Klaus ham boshqa semiotiklar, Ch.Pirs, Ch.Morris, Yu.S.Stepanovlar, kabi belgi va uni idrok etuvchi - interpretator munosabatidan uzoqlashmaydi. Hatto uning «muvozanata dastlabki oʻrinda lisoniy belgilarning psixologik va sotsiologik tomonlarini oʻrganuvchi nazariyadir» (Klaus. 1967. 22b) degan xulosasi ham muvozanata tushunchasini tor mazmunda tavsiflaydi.

Tarjimada asliyatning muvozanat salohiyatini aks ettirish

Muvozanat salohiyat – bu matndagi maʼlumotning retseptorga muvozanat taʼsir oʻtkazishidir, yaʼni matnda aks ettirilayotgan maʼlumot retseptorning hissiyotlariga taʼsir koʻrsatishi, muayyan emotsional reaksiya uygotishi va shu kabi hokazo taʼsirlar.

Har qanday matnning muvozanat salohiyatini aks ettirishda tarjimon bir qancha qiyinchiliklarga duch keladi. Masalan, oʻzbek tilini biror xorijiy tilga tarjima qilishda

tilimizdagi mehr-oqibat, mehr-muhabbat, mehr-shafqat degan, bir- birini chuqur ma'no-mazmun bilan boyitadigan va to'ldiradigan iboralarni olaylik. Qanchalik g'alati tuyulmasin, bu iboralarni boshqa tillarga aynan tarjima qilishning o'zi mushkul bir muammo.

Ayniqsa, badiiy adabiyotlar tarjimasida tarjimonlar sezilarli qiyinchilikka uchrashadi. Tarjima retseptor tomonidan to'g'ri tushunilishi uchun ulardan asliyat matn va tarjima matn o'rtasidagi muvozanat farqlarga tegishli o'zgartishlar kiritishni talab etadi.

Retseptorning matnga nisbatan muvozanat munosabati nafaqat matn muvozanatasi, balki Retseptorning kimligi, uning shaxsiy xususiyatlari, bilimlari, oldingi tajribasi, ruhiy holati va boshqa xususiyatlarga bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Tarjimon tarjima jaryonining birinchi bosqichida asliyatning Retseptori rovida namoyon bo'ladi va matnda mavjud ma'lumotlarni imkoni boricha to'liqroq olishga harakat qiladi. Buning uchun esa u asliyat tili sohiblari ega bo'lgan fon bilimlarga ega bo'lishi ya'ni asliyat tilida so'zlovchi xalqning tarixi, madaniyati, adabiyoti, urf-odatlarini, zamonaviy hayot tarzi, faqatgina o'sha millatga xos so'zlar ya'ni realiyalaridan xabardor bo'lishi shart.

Har qanday asliyat retseptori kabi tarjimonda ham berilayotgan ma'lumotga nisbatan shaxsiy munosabat shakllanadi. Lekin tarjimon bunday shaxsiy munosabatning tarjima aniqligiga putur yetkazmasligiga intilishi zarur. Shu ma'noda tarjimon muvozanat jihatdan neytral bo'lishi kerak.

Muvozanat adekvatlikni ta'minlashda so'zlovchilar tomonidan ishlatiladigan hududiy-dialektga, ijtmoy-dialektga xos bo'lgan va o'zgargan nutq kabi sotsiolingvistik omillarning ishlatilishiham muhim rol o'ynaydi.

Asliyat matnidagi hududiy dialektlarga xos elementlar tarjimada berilmaydi. Boshqa tomondan esa dialektga xos shakllar matnda va asosan badiiy matnda muayyan alohida personajning lisoniy xosligini ko'rsatish uchun ishlatilishi mumkin. Bunday hollarda tarjimon tarjima tili so'z boyliklaridan foydalanib ma'noni yetkazib berishga harakat qiladi.

REFERENCES

1. Literary translation and international relations of Uzbek literature. Samarkand, 1991.
2. Musayev Q. Foundations of translation theory T. 2005
3. Literature and culture of Uzbekistan. 1972.
4. March, M. "The Value of L1 > L2 Translation on Undergraduate Courses in Modern Languages". Proceedings of a Conference held at Heriot-Watt University. Edinburgh. 5-7 Jan.. 1986. In Translation in the Modern Languages Degree . edited by H. Keith and I. Mason 1987.
5. Nida, E. Toward a Science of Translation . Leiden, 1964.